

VARIA

Ryszard Nowicki

---

rnowicki@ukw.edu.pl

orcid.org/0000-0001-8507-2086

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Wydział Historyczny

ul. Księcia Józefa Poniatowskiego 12

85-671 Bydgoszcz

Zbiory Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy w dwudziestoleciu międzywojennym

W setną rocznicę powrotu miasta do Polski

The Bydgoszcz Municipal Library's Collections
in the Interwar Period

On the Hundredth Anniversary of the City's Return to Poland

Summary: In 1920, after nearly a century and a half of captivity, Bydgoszcz returned to Poland. The Polish authorities took over the Stadtbibliothek Bromberg, founded by the Germans in 1903. The library contained a valuable collection of approximately 75,000 volumes, although Polish books amounted to merely 300 copies. From the mid-1920s until the outbreak of World War II, Witold Bełza served as the director of the Library. He preserved the valuable collection, including items of post-German provenance. Acting during this difficult period for Poland and the city, he obtained collections with Polish provenance and led to the inclusion of the Municipal Library in Bydgoszcz as one of the most important public libraries in the country.

Keywords: Poland, Bydgoszcz, library, Witold Bełza, 20th century

---

Streszczenie: Bydgoszcz w 1920 r., po trwającej blisko półtora wieku niewoli, powróciła do Polski. Władze polskie przejęły założoną przez Niemców w 1903 r. Stadtbibliothek Bromberg. Znajdował się w niej wartościowy księgozbiór, liczący ok. 75 tys. tomów. W instytucji kultury zgromadzono zaledwie 300 książek polskich.

Od połowy 1920 r. do wybuchu II wojny światowej dyrektorem Biblioteki był Witold Bełza. Zachował on cenny księgozbiór proveniencji ponemieckiej. Działając w trudnym dla Polski i miasta okresie, doprowadził do pozyskania zbiorów z proveniencją polską i uznania bydgoskiej Biblioteki Miejskiej za jedną z najważniejszych bibliotek publicznych w kraju.

Słowa kluczowe: Polska, Bydgoszcz, biblioteka, Witold Bełza, XX wiek

---

Bydgoszcz już w pierwszym rozbiórce Polski, w 1772 r., została zagarnięta przez króla Prus Fryderyka II. Nadzieje na odzyskanie wolności wielu polskich mieszkańców wiązało z Napoleonem i włączeniem miasta do utworzonego w 1807 r. Księstwa Warszawskiego. Jednak kres kilkuletniego zaledwie istnienia namiastki państwa polskiego przyniosły postanowienia kongresu wiedeńskiego w 1815 r. Wybuch na terenie zaboru rosyjskiego w 1830 r. powstania listopadowego nie doprowadził do upragnionego zwycięstwa. Po upadku powstańczego zrywu kilka tysięcy rodaków udało się na emigrację, zwłaszcza do Francji. Wśród nich był książę Adam Czartoryski, który szansę odzyskania suwerennego państwa upatrywał w sporze pomiędzy trzema zaborcami Polski, tj. Rosją, Prusami i Austrią. Kolejne powstanie narodowe, tj. styczniowe, trwające w latach 1863-1864, także zakończyło się klęską. Szanse na wybicie się Polaków na niepodległość wzrosły w okresie I wojny światowej. Nastąpił wówczas długo wyczekiwany moment – państwa zaborcze stanęły w dwóch przeciwstawnych obozach. W Poznaniu 27 grudnia 1918 r. wybuchło powstanie wielkopolskie, jedyne zwycięskie w historii Polski. Impulsem do rozpoczęcia walk stał się przyjazd z zagranicy wybitnego polityka i znanego w świecie pianisty Ignacego Jana Paderewskiego. Niedaleko Bydgoszczy, w odległości zaledwie ok. 20 km, trwały zacięte walki z Niemcami na linii Noteci. Pomimo że front północno-wschodni powstania przebiegał w bliskiej odległości, nie atakowano miasta. Znajdowały się w nim zbyt silne wojska niemieckie¹.

11 listopada 1918 r. Polska odzyskała nieodległość. Po ponad wiekowej niewoli ponownie pojawiła się na mapach Europy. Nie było wówczas ukształtowanych granic odrodzonego państwa, w tym zachodnich. Niezwykle ważne postanowienia dotyczące Polski zostały zawarte w dokumencie kończącym I wojnę światową, tj. traktacie wersalskim, podpisanym 28 czerwca 1919 r. przez zwycięskie państwa ententy z pokonanymi Niemcami. Kilkadziesiąt lat później,

---

¹ A. Czubiński, *Powstanie wielkopolskie 1918-1919. Geneza - Charakter - Znaczenie*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1988, s. 291.

II. 1. Budynek Biblioteki, Bydgoszcz, 24 stycznia 2020 roku

Fot. R. Nowicki

w uchwale Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z 2009 r. podkreślono znaczenie tego doniosłego wydarzenia:

Sejm Rzeczypospolitej Polskiej w 90. rocznicę podpisania przez odrodzone Państwo Polskie Traktatu Wersalskiego składa hołd wszystkim Polakom zaangażowanym w walkę o polską sprawę w czasach zaborów oraz w trakcie konferencji pokojowej w Paryżu, a w szczególności delegatom pełnomocnym Janowi Paderewskiemu i Romanowi Dmowskiemu. Ich podpisy pod dokumentem wersalskim przypieczętowały powrót Polski na mapę Europy i świata. Polska po 123 latach niewoli wracała do rodziny niepodległych państw europejskich, mając dostęp do morza i odzyskując ziemię zaboru pruskiego – Wielkopolskę, Śląsk i Pomorze Gdańskie. Mocarstwa zwycięskiej koalicji uznały, że rozbiory Polski były zbrodnią, której skutki należy raz na zawsze przekreślić. To zwycięstwo Polski było możliwe dzięki wieloletniemu wysiłkom niepodległościowym wielu środowisk i nurtów politycznych².

W cytowanym dokumencie jest mowa o 123 latach niewoli, licząc od trzeciego i ostatniego rozbioru kraju w 1795 r. Jak wspomniano wyżej, Bydgoszcz została zagarnięta przez Prusy w 1772 r. Okres niewoli trwał zatem dłużej. Powrót do Polski nastąpił po 148 latach.

² Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 lipca 2009 r. w sprawie uczczenia 90. rocznicy podpisania Traktatu Wersalskiego, Monitor Polski z 2009 r. Nr 41 poz. 645.

Traktat wersalski wszedł w życie 10 stycznia 1920 r. Dziewięć dni później, 19 stycznia tego roku, w Bydgoszczy nastąpił uroczysty akt przejścia władzy i powrotu miasta do Polski. Tego dnia niemiecki burmistrz Hugo Wolff przekazał władzę nad miastem generalnemu komisarzowi rządu polskiego Janowi Maciaszkowi³. Tym samym zapoczątkowany został proces repolonizacji Bydgoszczy. Nie było to zadanie łatwe. W wyniku nasilonej germanizacji liczba Polaków w mieście na początku XX w. stanowiła zaledwie jedną piątą ogółu mieszkańców. Utrwaleniu niemieczyny służyła założona 14 listopada 1903 r. Stadtbibliothek Bromberg⁴, która pięć lat później otrzymała okazały XVIII-wieczny budynek przy rynku⁵ (il. 1). Instytucja posiadała cenny księgozbiór, liczący w 1920 r. ok. 75 tys. tomów. Wśród nich, jak napisał Witold Bełza: „znalazło się zaledwie 300 książek polskich, zabłąkanych, zdaje się drogą czystego przypadku”⁶. W okresie zaborów instytucją profesjonalnie kierowali dr Georg Minde-Pouet⁷, a następnie Martin Bollert. Przed polskimi władzami w 1920 r. stanęła konieczność znalezienia odpowiedniej osoby na stanowisko dyrektora Biblioteki Miejskiej⁸. W mieście dotkliwie brakowało rodzimych bibliotekarzy. W wyniku ogłoszonego konkursu dyrektorem został Witold Bełza⁹

³ M. Biskup (red.), *Historia Bydgoszczy do roku 1920*, t. 1, PWN, Warszawa-Poznań 1991, s. 634.

⁴ Obecna nazwa: Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. dr. Witolda Bełzy w Bydgoszczy (dalej: WiMBP B).

⁵ W budynku funkcjonuje Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Bydgoszczy.

⁶ W. Bełza, *Biblioteka Miejska w Bydgoszczy 1903-1929*, w: S. Wierczyński (red.), *Biblioteki wielkopolskie i pomorskie*, Odbito w Rolniczej Drukarni i Księgarni w Poznaniu, Poznań 1929, s. 222.

⁷ Pierwszy dyrektor Biblioteki Miejskiej opublikował w Poznaniu w 1911 r. monografię pt. *Die Bromberger Stadtbibliothek*. Po odejściu z Bydgoszczy w 1913 r. został dyrektorem Zbiorów Miejskich w Dreźnie, a od 1917 r. kierownikiem Deutsche Bücherei w Lipsku.

⁸ Na temat biblioteki i jej zbiorów powstały liczne publikacje. Zostały one odnotowane m.in. w bibliografiach województwa bydgoskiego. Dużą wartość posiadają drukowane źródła, tj.: *Sprawozdanie Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy 1920-1927*, [Biblioteka Miejska w Bydgoszczy], Bydgoszcz 1928; *Sprawozdanie Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy. Rok 1928*, [Biblioteka Miejska w Bydgoszczy], Bydgoszcz 1929; *Sprawozdanie Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy. Rok 1929*, [Biblioteka Miejska w Bydgoszczy], Bydgoszcz 1930; ogłoszona w nakładzie 200 egzemplarzy księga pamiątkowa pt. *Na dziesięciolecie Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy 1920-1930*, [wydawca nieznan] Bydgoszcz 1931; W. Bełza, *Biblioteka Miejska w Bydgoszczy 1903-1929*, Poznań 1929; idem, *Biblioteka Miejska w Bydgoszczy 1903-1929*, w: S. Wierczyński (red.), *Biblioteki wielkopolskie...*, s. 219-225; J. Wiśniowski, E. Pawlikowska (red.), *Z życia i pracy Bydgoskiej Książnicy. Księga pamiątkowa Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy 1903-1963*, PWN, Oddział Bydgoszcz, Poznań 1965; *Od inkunabułów do e-booków. Bydgoska Książnica 1903-2013*, oprac. zespół Doman A. et al., Wydawnictwo Koronis, Bydgoszcz 2013; J. Matyasik, *Skarby Książnicy Bydgoskiej. Zabytkowe zbiory Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. dr. Witolda Bełzy w Bydgoszczy*, Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. dr. Witolda Bełzy w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2018; E. Pokorzyńska, *Z dziejów introligatorni Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. dr. Witolda Bełzy w Bydgoszczy*, Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. dr. Witolda Bełzy w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2013.

⁹ Witold Bełza został odnotowany w literaturze przedmiotu, m.in.: K. Korzon, *Bełza Witold*, w: *Słownik pracowników książki polskiej*, PWN, Warszawa-Łódź 1972, s. 54; J. Kutta, *Bełza Witold Stanisław Kazimierz*, w: J. Kutta (red.), *Bydgoski słownik biograficzny*, t. 2, Kujawsko-Pomorskie Towarzystwo Kulturalne, Bydgoszcz 1995, s. 28-31; R. K.[uczma], *Bełza Witold*, w: Z. Pruss (red.), *Bydgoski leksykon muzyczny*, Bydgoski Dom Wydawniczy Margrafen, Bydgoszcz 2004, s. 51.

(il. 2), który przystąpił do gromadzenia zbiorów z proweniencją polską. W artykule przedstawiono najważniejsze i najcenniejsze materiały piśmiennicze, włączone do księgozbioru w dwudziestoleciu międzywojennym.

II. 2. Dyrektor Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy Witold Bełza

Źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe w Warszawie, sygn. 3/1/011/650/1, fot. W. Wójcicki, https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/5928797/obiekt/303991#opis_obiektu, domena publiczna [dostęp: 20.01.2020]

Witold Bełza posiadał wysokie kwalifikacje oraz doświadczenie praktyczne. Na Uniwersytecie we Lwowie uzyskał stopień doktora filozofii. Współpracował z wieloma czasopismami¹⁰. Należał do Związku Zawodowego Literatów we Lwo-

¹⁰ Witold Bełza rozpoczął publikowanie we lwowskim „Przeglądzie”. W trakcie studiów na Uniwersytecie we Lwowie był stałym współpracownikiem „Gazety Narodowej”, a następnie „Przeglądu Polskiego”. Podczas I wojny światowej swoje artykuły zamieszczał w „Kurierze Lwowskim” i „Gazecie Porannej” – Akta Związku Zawodowego Literatów Polskich w Poznaniu z lat 1921-1933. *Korespondencja*, Biblioteka Uniwersytec-

wie¹¹. Przez dziesięć lat był bibliotekarzem lwowskiego Ossolineum. Podczas I wojny światowej pracował jako bibliotekarz w Muzeum Polskim w szwajcarskim Rapperswilu. Przez kilka pierwszych miesięcy polskiej już Bydgoszczy, tj. do końca sierpnia 1920 r., dyrektorem nadal pozostawał Martin Bollert¹². Powiększał on księgozbiór głównie o publikacje niemieckie. Wydawano wówczas dwujęzyczne czasopismo „Biblioteka miejska¹³ w Bydgoszczy. Wiadomości/Mitteilungen aus der Stadtbibliothek Bromberg” (il. 3), w którym informowano o wybranych nabytkach bibliotecznych. Przykładowo w numerze 9/10, z czerwca/lipca 1920 r.¹⁴, odnotowano jedno z pierwszych zakupionych dzieł polskich z zakresu literatury.

Witold Bełza rozpoczął pracę w Bibliotece Miejskiej 1 września 1920 r., w okresie wyjątkowo trudnym dla narodu polskiego. Nadal trwała wojna polsko-rosyjska. Zaledwie kilkanaście dni wcześniej na przedpolach Warszawy zdołano zatrzymać żołnierzy Armii Czerwonej w ich pochodzie na zachód Europy. W okresie nasilonych walk i decydującej bitwy warszawskiej, trwającej od 13 do 25 sierpnia 1920 r., leczono jeńców rosyjskich w jednym ze szpitali stolicy. By pojmami nie stracili życia, zostali przez personel szpitalny przebrani w polskie mundury wojskowe¹⁵, o czym warto wspomnieć w przypadającą w tym roku setną rocznicę „Cudu nad Wisłą”. W śmiertelnym wrogu widziano człowieka, którego otoczono opieką. Fakt ten pozostaje nadal mało rozpoznany wydarzeniem z okresu wojny polsko-rosyjskiej, zakończonej podpisaniem traktatu ryskiego w 1921 r.

---

ka w Poznaniu (dalej cyt. BUP), sygn. rkps 196 IV/1, k. 27 – *Witold Bełza do Zarządu Związku Wielkopolskiego Literatów Polskich w Poznaniu*, Bydgoszcz, 11 maja 1923 r.

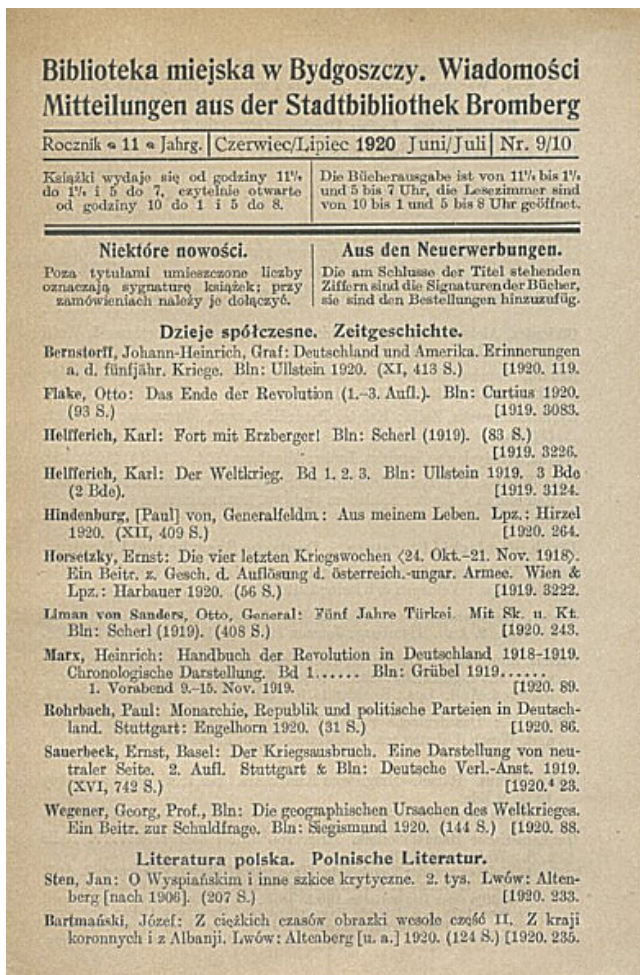
¹¹ W czerwcu 1923 r. został członkiem Związku Literatów Polskich Oddziału Wielkopolskiego w Poznaniu – *Akta Związku Zawodowego Literatów Polskich w Poznaniu. Korespondencja 1921-1933. Kopie listów wysyłanych*, BUP, sygn. rkps 197 IV, k. 20 – *Bolesław Koreywo do Witolda Bełzy*, Poznań, 14 kwietnia 1923 r.; *Akta Związku Zawodowego Literatów Polskich w Poznaniu z lat 1921-1933. Korespondencja*, BUP, sygn. rkps 196 IV/1, k. 27 – *Witold Bełza do Zarządu Związku Wielkopolskiego Literatów Polskich w Poznaniu*, Bydgoszcz, 11 maja 1923 r.; *Akta Związku Zawodowego Literatów Polskich w Poznaniu. Korespondencja 1921-1933. Kopie listów wysyłanych*, BUP, sygn. rkps 197 IV, k. 21 – *Bolesław Koreywo do Witolda Bełzy*, Poznań, 20 czerwca 1923 r. Witold Bełza utrzymywał kontakt z dyrektorem Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu Stefanem Wierczyńskim, od którego w 1928 r. otrzymał zaproszenie do współpracy ze Związkiem Bibliotekarzy Poznańskich – *Korespondencja między bibliotekami od 1920 do 31 VIII 1934*, BUP, sygn. rkps 49, k. 140 – *Witold Bełza do Stefana Wierczyńskiego*, Bydgoszcz, 16 kwietnia 1928 r. Poinformował Stefana Wierczyńskiego o założeniu w 1926 r. kolekcji exlibrisów, która trzy lata później liczyła 300 znaków własnościowych – *ibidem*. Zob. także *Korespondencja między bibliotekami od 1920 do 31 VIII 1934*, BUP, sygn. rkps 49, k. 149 – *Witold Bełza do Stefana Wiertel-Wierczyńskiego*, Bydgoszcz, 5 maja 1928 r.

¹² Po odejściu z Bydgoszczy, w październiku 1920 r., został dyrektorem Sächsische Landesbibliothek w Dreźnie.

¹³ Pisownia zgodna ze źródłem.

¹⁴ „Biblioteka Miejska w Bydgoszczy. Wiadomości/Mitteilungen aus der Stadtbibliothek Bromberg” R. 11, 1920, nr 9/10, <https://polona.pl/item/wiadomosci-mitteilungen-aus-der-stadtbibliothek-bromberg-r-11-nr-9-10-czerw-lip,MTA2NjcONTU1/0/#info:metadata> [dostęp: 12.01.2020].

¹⁵ Zob. R. Nowicki, *Jeńców otoczono troskliwą pomocą*, „Promocje Kujawsko-Pomorskie” 2001, nr 11, s. 7, 9, <https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/11743/edition/20407/content> [dostęp: 18.01.2020].

II. 3. „Biblioteka Miejska w Bydgoszczy. Wiadomości/Mitteilungen aus der Stadtbibliothek Bromberg”, R. 11, 1920, nr 9/10

Źródło: Biblioteka Narodowa w Warszawie, sygn. P.1958 A, <https://polona.pl/item/wiadomosci-mitteilungen-aus-der-stadtbibliothek-bromberg-r-11-nr-9-10-czerw-lip,MTA2Njc0N-TU1/0/#info:metadata;domena-publiczna> [dostęp: 12.01.2020]

Dyrektor przejął w sposób płynny kierownictwo instytucji. Pamiętając o nasilonym procesie germanizacji i funkcji Biblioteki w okresie zaborów, obiektywnie oceniał wysokie kwalifikacje oraz dokonania bibliotekarskie swoich poprzedników. Dzieła niemieckiej proweniencji pozostały w księgozbiornie i nadal je udostępniano zainteresowanym czytelnikom. Energicznie przystąpił do zorganizowania, w zasadzie od podstaw, polskiego zbioru. W pracy wystąpiły liczne problemy. Nie dysponował bowiem polskimi pomocami bibliotekarskimi, w tym bibliografiami oraz encyklopediami. Musiał zorganizować personel bibliotecz-

ny wobec faktu opuszczenia miasta przez licznych Niemców¹⁶. Brakowało również wystarczających środków finansowych, a galopująca inflacja dodatkowo utrudniała realizację nakreślonego planu. Za gwałtownie rosnące ceny książek płacono markami polskimi. Sytuacja uległa zmianie w 1924 r. W wyniku reformy monetarnej Władysława Grabskiego wprowadzono nową walutę, tj. złoty. Wyjątkowo ważny dla pozyskania dzieł polskich był apel zawarty w artykule Jana Pietrzyckiego, pt. *Z Pomorza*, ogłoszony w październiku 1920 r. na łamach wychodzącej w Warszawie „Rzeczpospolitej”¹⁷. Autor poznał osobiście Bydgoszcz i realia miasta nad Brdą. Od jednego z oficerów usłyszał o służących w wojsku Polakach, którzy nie znają języka ojczystego i mówią wyłącznie po niemiecku¹⁸. Prowadzony przez blisko półtora wieku proces germanizacyjny stale dawał o sobie znać. Jan Pietrzycki napisał:

Miejska biblioteka¹⁹ w Bydgoszczy też musi stać się przedmiotem troski, opieki i poparcia rządu i kulturalnych kół polskich. Opowiadał mi o niej dyrektor jej, historyk literatury, dr Witold Bełza, dawny znajomy z czcigodnego Ossolineum lwowskiego. – Bibliotekę – mówił – mamy wspaniałą. 80 tys. znakomitych dzieł, ale w tem tylko 300 tomów polskich. Do czytelnicy otrzymujemy 70 czasopism niemieckich i tylko 4 polskie.

Głos dyrektora biblioteki miejskiej w Bydgoszczy powinna Polska usłyszeć. Bibliotekę tę założono w celach germanizacyjnych. Czyż i nadal ma ona spełniać to zadanie? Czy pozwolą na to księgarze polscy, nakładcy, wydawcy i redakcje wszystkich pism polskich?²⁰

Skierowany apel spotkał się z wyjątkowo silnym odzewem społeczeństwa, przedstawicieli władz miejskich i centralnych. Do Biblioteki zaczęły napływać liczne materiały rodzimej proveniencji. Bydgoską instytucję szczególnie wspierał pracownik, a następnie naczelnik Wydziału Bibliotek Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Stefan Demby, główny realizator idei powstania Biblioteki Narodowej w Warszawie w 1928 r. (pierwszy jej kierownik i dyrektor). Z Ministerstwa bydgoska Biblioteka otrzymała m.in. część księgozbioru po zmarłym kustosz Biblioteki Jagiellońskiej Józefie Korzeniowskim. Ministerialne wsparcie finansowe pozwoliło Witoldowi Bełzie założyć w 1923 r. introligatornię biblioteczną. Jeden z nakreślonych celów został w stosunkowo krótkim czasie osiągnięty. Wykonywane w tym warsztacie oprawy stały na wysokim poziomie.

¹⁶ J. Matyasik, *Rola Biblioteki Miejskiej w repolonizacji Bydgoszczy w dwudziestolecie międzywojennym*, w: A. Wysocka, L. Łbik, K. Strauss (red.), *Miejsca pamięci w przestrzeni miasta w XIX i XX wieku*, Kujawsko-Pomorskie Centrum Kultury, Bydgoszcz 2019, s. 249-250.

¹⁷ J. P.[ietrzycki], *Z Pomorza*, „Rzeczpospolita”, R. 1, 1920, nr 118, s. 5-6.

¹⁸ Ibidem, s. 5.

¹⁹ Pisownia podana w cytacie zgodna ze źródłem.

²⁰ J. P.[ietrzycki], op. cit., s. 6.

Eksponowano je na wystawach krajowych oraz zagranicznych, m.in. podczas Międzynarodowego Zjazdu Bibliotekarzy w Pradze w 1926 r. (il. 4) i światowej wystawie „Sztuka i Technika” w Paryżu w 1937 r.²¹

II. 4. Oprawa klejnotowa eksponowana podczas Międzynarodowego Zjazdu Bibliotekarzy w Pradze w 1926 roku

Źródło: Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Bydgoszczy, sygn. B 882
Fot. R. Nowicki

Wśród ofiarodawców były m.in. instytucje, towarzystwa, księgarnie, a także inne biblioteki przesyłające dublety. Spośród licznych prywatnych darczyńców wyróżniła się zwłaszcza księżna Maria Ogińska z Potulic, która przekazała cenny zbiór liczący ponad 2500 pozycji. Witold Bełza w Bibliotece zaaranżował specjalne pomieszczenie do przechowywania i ekspozycji najcenniejszego

²¹ E. Pokorzyńska, op. cit., s. 11, 20.

historycznego księgozbioru bydgoskich bernardynów, obfitującego w liczne inkunabuły. Wyjątkową wartość w skali kraju posiadała prywatna kolekcja rękopisów Kazimierza Kierskiego. Kolekcjoner w 1934 r. podarował 2662 dokumenty, wśród których znajdowały się m.in. listy królewskie, wybitnych polityków, uczonych oraz pisarzy polskich. Najstarszy z nich pochodził z pierwszej połowy XIV w. Niezwykle cenny zbiór materiałów źródłowych, dotyczący historii i kultury Polski, został przekazany Bibliotece Miejskiej w uznaniu merytorycznych kompetencji i zasług dyrektora Witolda Beźy²². Kazimierz Kierski napisał: „Obecnie, kiedy Bydgoszcz znowu odzyskała swój polski charakter, powinna stać się ośrodkiem kultury polskiej na całą Polskę Zachodnią”²³. Ta unikatowa kolekcja podczas II wojny światowej została ukryta w Czersku koło Góry Kalwarii. Po wojnie część dokumentów odnaleziono w Bibliotece Narodowej. Na początku 1970 r. odszukany zbiór, stanowiący 25% pierwotnej zawartości (tj. 676 dokumentów, w tym 437 królewskich), przekazano bydgoskiej Bibliotece²⁴.

Do najcenniejszych cimeliów pozyskanych przez Witolda Beźę należy jedyny zachowany tekst *Roty* Marii Konopnickiej oraz partytura tej pieśni skomponowana przez Feliksa Nowowiejskiego²⁵. *Rota* w okresie zaborów pełniła funkcję hymnu narodowego. Długa była droga bezcennego dla kultury polskiej rękopisu do Bydgoszczy. Przez autorkę, pierwotnie w formie wiersza, została dołączona do listu napisanego w Nicei 17 lutego 1910 r. do redaktora polonijnej „Gazety Polskiej” w Chicago Józefa Watry-Przewłockiego. Dyrektor Biblioteki zakupił w latach 30. XX w. ten wyjątkowej wartości dokument. Pierwopis partytury *Roty* nie przetrwał. Na prośbę Witolda Beźy kompozytor Feliks Nowowiejski w 1935 r. skreślił rękopiśmienną partyturę, którą w darze 1 stycznia 1936 r. podarował bydgoskiej Bibliotece Miejskiej, z wymowną dedykacją: „Ojczyźnie!”.

Do cimeliów zaliczony został chiński rękopis z ok. 1900 r. (il. 5). Drewniana brązowa oprawa, dobrze zachowana, zawiera wyryte chińskie inskrypcje (il. 6). Na stronach verso rękopisu, zawierającego 30 kart złożonych w harmonijkę, niemiecki żołnierz Martin Matt skreślił w Pekinie w 1900 r. pamiątnik z wyprawy państw europejskich przeciw chińskim bokserom²⁶.

²² K. Kierski, *Autografy i pieczęcie polskie*, [Drukarnia Bydgoska], Bydgoszcz 1937, s. 19.

²³ Ibidem.

²⁴ F. Mincer, *Odzyskane skarby*, „Kalendarz Bydgoski” 1973, s. 103.

²⁵ *Na rok Grunwaldzki. Rota. II Rota. Kompozycja na obchód grunwaldzki z r. 1910 w Krakowie / Maria Konopnicka, Feliks Nowowiejski*, WiMBP B, sygn. rkps 350/III. Zob. R. Nowicki, *Rękopisy Feliksa Nowowiejskiego w zbiorach Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej w Bydgoszczy*, w: J. Chłosta, J. Jasiński, Z. Rondomańska (red.), *Grunwald „Rota” Nowowiejski. Konferencja naukowa Olsztyn, 14 czerwca 2010*, Agencja WIT Witold Mierzejewski, Olsztyn 2010, s. 135-158.

²⁶ Zob. *Inwentarz rękopisów 1-1224*, WiMBP B, poz. 152.

II. 5. Rękopis chiński z ok. 1900 roku

Źródło: Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Bydgoszczy, sygn. rkps 152

Fot. R. Nowicki

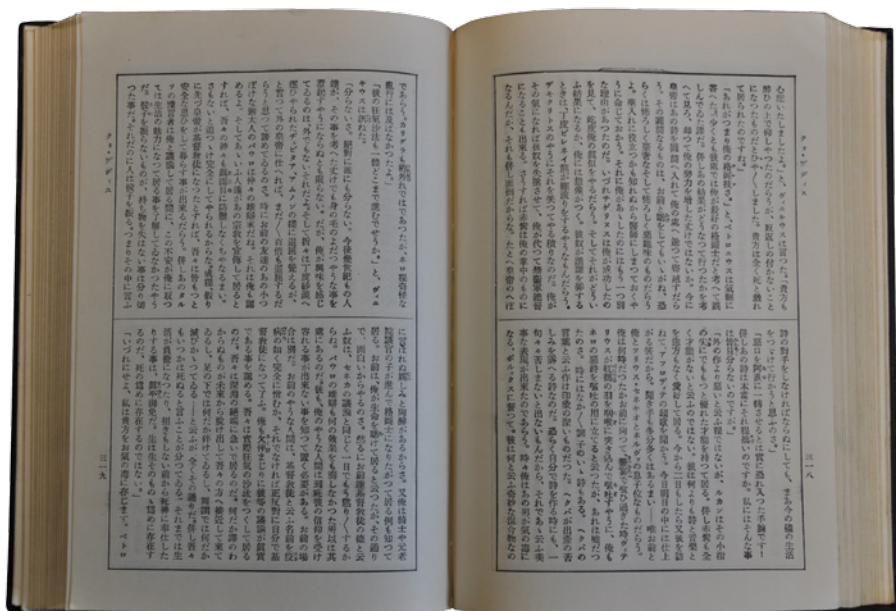

II. 6. Drewniana okładka rękopisu chińskiego z ok. 1900 roku

Źródło: Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Bydgoszczy, sygn. rkps 152

Fot. R. Nowicki

Biblioteka w 1928 r. otrzymała wydane po japońsku *Quo vadis* w tłumaczeniu Ki Kimura (il. 7), za którą to powieść w 1905 r. Henryk Sienkiewicz otrzymał Nagrodę Nobla, a także utwór dramatyczny *Sędziowie* Stanisława Wyspiańskiego, przetłumaczony przez Kunitaro Takahashi²⁷. W wyniku skutecznych zabiegów Witolda Bełzy radca poselstwa polskiego w Tokio Jan Fryling przekazał ten wyjątkowy dar, kreśląc z satysfakcją w stolicy Japonii 6 sierpnia 1928 r. następującą dedykację: „Szanownej Bibliotece miejskiej w Bydgoszczy składam ten tom, wskazujący w jak dalekie światy sięga twórcza myśl polska”²⁸. Witolda Bełzę fascynowała twórczość polskiego noblisty. Z jego inicjatywy w Bibliotece powstał w 1924 r. Komitet Sienkiewiczowski, który doprowadził do odsłonięcia w mieście 31 lipca 1927 r. pomnika Henryka Sienkiewicza. W uroczystości, o charakterze ogólnokrajowym, wziął udział prezydent Polski Ignacy Mościcki. Pomnik został zniszczony przez hitlerowców we wrześniu 1939 r.

II. 7. Wydanie japońskie *Quo vadis* Henryka Sienkiewicza.
Dar radcy poselstwa polskiego w Tokio Jana Frylinga z 1928 roku
Źródło: Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Bydgoszczy, sygn. 1128.1928
Fot. R. Nowicki

²⁷ *Inwentarz 1926-1929*, WiMBP B, poz. 1128 i 1129. Zob. także: *Sprawozdanie...*, Bydgoszcz 1929, op. cit., s. 13; T.B., „*Quo vadis*” po japońsku. *Oryginalny dar dla Biblioteki Miejskiej*, „*Dziennik Bydgoski*”, R. XXII, 1928, nr 214, s. 11. Na japońskim wydaniu *Quo vadis* Henryka Sienkiewicza widnieje znak proveniencyjny, w formie pieczęci, z napisem: Kimura.

²⁸ Wydanie japońskie *Quo vadis* H. Sienkiewicza, WiMBP B, sygn. 1128.1928.

Dyrektor podejmował działania społeczne, kulturalne i naukowe. Przyczynił się do powstania innych instytucji oraz ożywienia życia kulturalnego w mieście. Z jego inicjatywy utworzono w 1923 r. Towarzystwo Miłośników Miasta Bydgoszczy. Był jednym z inicjatorów założenia Muzeum Miejskiego, którego pierwszym dyrektorem został kustosz Biblioteki ks. Jan Klein. Kierował pracami Rady Artystyczno-Kulturalnej, a w latach 1934-1939 Wydziałem Oświaty i Kultury Zarządu Miejskiego. Wygłaszał publicznie wykłady w ramach Powszechnego Polskiego Instytutu Narodowego w Bydgoszczy czy Uniwersytetu Powszechnego. Liczne obowiązki nie stanowiły przeszkody w rozwijaniu własnych zainteresowań literaturą, sztuką, teatrem oraz muzyką. W bydgoskim Teatrze Miejskim wygłosił 10 marca 1925 r. słowo wstępne przed koncertem upamiętniającym 75-rocznicę śmierci Fryderyka Chopina. Wzbogacał księgozbiór o rękopisy znanych polskich kompozytorów, w tym Feliksa Nowowiejskiego²⁹. Ogłaszał artykuły w prasie regionalnej oraz krajowej. Upowszechniał wydarzenia kulturalne m.in. w *Kronice bydgoskiej* publikowanej na łamach „Kuriera Warszawskiego”. Był znanym w Polsce publicystą oraz tłumaczem dzieł beletrystycznych.

Materiały do Biblioteki przysyłały wydawnictwa, a zwłaszcza Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska” w Warszawie. Jedyne Zakłady Graficzne Instytutu Wydawniczego „Biblioteka Polska” znajdowały się w Bydgoszczy³⁰. Należały do największych i najnowocześniejszych w skali kraju. Kontynuowały tradycje drukarskie zapoczątkowane w Bydgoszczy w 1806 r. przez drukarza niemieckiego Andreea Grünauera. Zakłady powstały w 1920 r. za sprawą ziemianina Władysława Kościelskiego, który wcześniej w Monachium współzałożył wydawnictwo przekładów literatury polskiej „Polnische Bibliothek”. Instytut Wydawniczy publikował książki w seriach, np. *Wielka Biblioteka*, *Biblioteka Historyczna*, *Biblioteka Historyczno-Literacka*, *Czasy i Ludzie*, *Biblioteka Miniaturowa*, *Biblioteka Naukowa*, *Dla Dzieci i Młodzieży*. Drukowane arcydzieła literatury rodzimej i obcej, a także czasopisma, wydawane na wysokim poziomie edytorskim i merytorycznym, powiększały zbiory biblioteczne³¹.

Do księgozbioru trafiły także dzieła należące do wodza rosyjskiej rewolucji 1917 r. Na początku lat trzydziestych Adam Grzymała-Siedlecki podarował książki, które pochodziły z poronińskiej biblioteki Włodzimierza Lenina³².

²⁹ A. Kłaput-Wiśniewska, *Kompozytorzy w Bydgoszczy ku twórczemu środowisku*, Wydawnictwo Uczelniane Akademii Muzycznej im. F. Nowowiejskiego, Bydgoszcz 2017, s. 208.

³⁰ Zob. R. Nowicki, *Druki ulotne i okolicznościowe Zakładów Graficznych Instytutu Wydawniczego „Biblioteka Polska” w zbiorach Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej w Bydgoszczy. Przyczynek do dziejów wydawnictwa „Biblioteka”* 2012, nr 16, s. 167-185.

³¹ *Na dziesięciolecie...*, s. 29; R. Nowicki, *Druki...*, s. 167-185.

³² *Historia Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy*, Archiwum Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki w Bydgoszczy, sygn. 9/102, k. 1-2 – *U nas były książki Lenina* (zob. R. Nowicki, *Działalność Aleksandra Birkenmajera na rzecz ochrony zbiorów bibliotecznych. Ziemie zachodniej i północnej Polski w latach 1945-1947*, Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, Poznań 2006, s. 64).

Otrzymał je w 1917 r. w Krakowie za zwykły papier pakunkowy od sprzedawczyni zawijającej towar w wrywane kartki. Ambasada radziecka w dwudziestoleciu międzywojennym pragnęła pozyskać woluminy do Związku Radzieckiego. Za 12 tomów z notatkami Włodzimierza Lenina zamierzała przekazać wartościowy kilkutyśieczny księgozbiór byłej polskiej biblioteki na Ukrainie. Witold Bełza oraz władze miasta nie wyraziły zgody na tę zamianę. Po wojnie, w wyniku podjętej 17 marca 1945 r. uchwały przez Miejską Radę Narodową w Bydgoszczy, wszystkie tomy zostały przekazane jako dar dla Związku Radzieckiego Józefowi Stalinowi³³.

Do 1929 r. Bełza powiększył zbiory o 30 tys. tomów, z czego blisko połowę stanowiły dary³⁴. W księgozbiornie liczącym ponad 105 tys. tomów było 250 inkunabułów, w tym unikat w skali światowej *Regulae Savonarole* (il. 8), ogłoszony we Florencji ok. 1489 r., 272 dokumentów, 195 rękopisów, 250 autografów, ponad 300 exlibrisów. Pracownia naukowa liczyła ponad 2000 tomów³⁵. Nabytki w języku polskim wynosiły przeciętnie 90% – wśród nich największą liczbę stanowiły pozycje z zakresu historii i filologii polskiej. Zgromadzono dzieła w językach francuskim, niemieckim, angielskim, rosyjskim, włoskim i nieliczne czeskie, hiszpańskie, japońskie oraz inne³⁶. W zbiorze znajdowały się czasopisma polskie, niemieckie, francuskie, a także rosyjskie.

Na podkreślenie zasługuje fakt założenia przez dyrektora działu judaistycznego, którego wcześniej nie było. W 1930 r. zbiór książek tego zasobu liczył 1% ogólnej liczby tomów³⁷. Witold Bełza konsekwentnie stał na stanowisku, że:

z chwilą przejścia Instytucji pod Zarząd polski stanęły przed biblioteką zgoła odmienne zadania. Zaopatrzenie księżnicy przede wszystkim w dzieła polskie, utworzenie warsztatu pracy naukowej w najszerszym tego słowa znaczeniu, a więc bez wyłączenia książki obcej, która ma równe prawa obywatelstwa³⁸.

Prowadził działania zmierzające do stworzenia instytucji naukowej gromadzącej zbiory dostępne dla użytkowników bez względu na ich narodowość czy wyznawaną religię. Utrzymywał kontakty z licznymi bibliotekami i bibliotekarzami krajowymi i zagranicznymi. Saskiej Bibliotece Krajowej w Dreźnie wypożyczył w 1929 r. *Lexicon Christiana Gottlieba Jöchera* w dwóch tomach, z własnoręcznymi notatkami

³³ *Miejska Rada Narodowa w Bydgoszczy z lat 1945-1950. Protokoły plenarne posiedzeń Miejskiej Rady Narodowej w Bydgoszczy od nr 1-25*, Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, sygn. 1, k. 53 – Protokół z drugiego posiedzenia Miejskiej Rady Narodowej w Bydgoszczy odbytego w dniu 17 marca 1945.

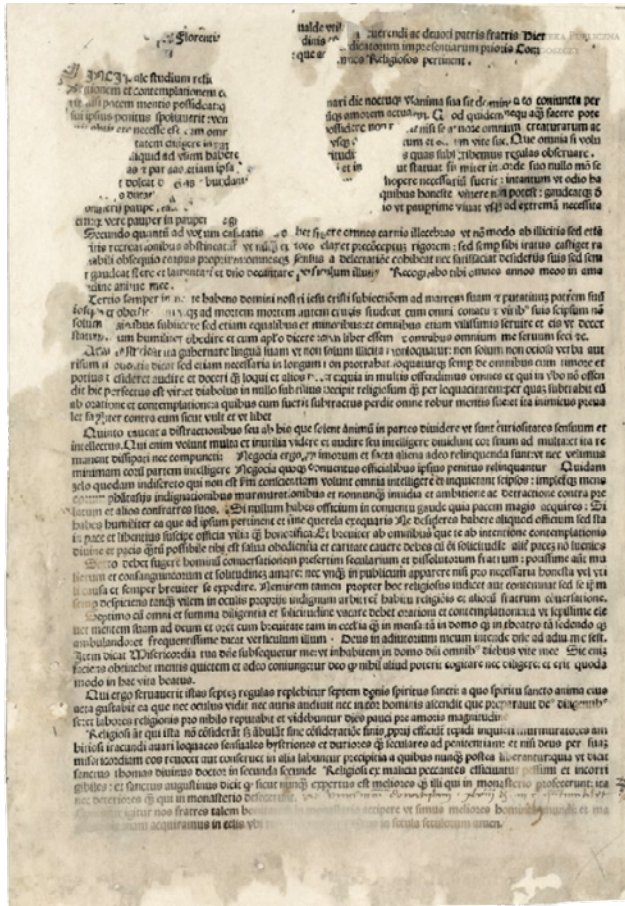
³⁴ W. Bełza, op. cit., s. 225.

³⁵ Ibidem.

³⁶ *Sprawozdanie...*, Bydgoszcz 1930, op. cit., s. 8.

³⁷ *Na dziesięciolecie...*, s. 34.

³⁸ *Sprawozdanie...*, Bydgoszcz 1928, op. cit., s. 4.

II. 8. Unikatowy druk ulotny *Regulae Savonarole*, Firenze, ca 1489

Źródło: Girolamo Savonarola, *Regulae quae ad omnes religiosos pertinent*, Firenze, ca 1489, sygn. B 273, <https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/143203/edition/146353>, domena publiczna [dostęp: 17.01.2020]

Gotholda Ephraima Lessinga. Tego roku bydgoską Bibliotekę odwiedził dyrektor Austriackiej Biblioteki Narodowej Josef Bick, który: „wyraził swoje najwyższe uznanie zarówno dla pracy niemieckich kierowników, jak i dla polskich rządów w tej instytucji”³⁹. W Bibliotece zgromadzono cenne inkunabule oraz stare druki, które pochodziły z najważniejszych europejskich ośrodków wydawniczych. Stały one na wysokim poziomie edytorskim i dawały dobry wgląd w rozwój na przestrzeni wieków kultury książki w Europie.

³⁹ Generalny dyrektor Biblioteki Narodowej Wiedeńskiej, prof. dr Józef Bick w *Bibliotece Miejskiej w Bydgoszczy*, „Dziennik Bydgoski”, R. XXIII, 1929, nr 136, s. 8.

W wyniku postanowień traktatu wersalskiego Bydgoszcz 19 stycznia 1920 r. powróciła do Polski. Założona w okresie zaborów przez Niemców Biblioteka Miejska, z wartościowym 75-tysięcznym księgozbiorem, przeszła wówczas pod polską administrację. Materiał biblioteczny proveniencji ponemieckiej z należyтым szacunkiem został zachowany i udostępniany zainteresowanym czytelnikom. Korzystali z niego zwłaszcza przedstawiciele mniejszości niemieckiej. Do wybuchu II wojny światowej księgozbiór liczył ok. 140 tys. tomów. Bydgoska Biblioteka Miejska w dwudziestoleciu międzywojennym stała się znaczącą księżnicą o charakterze naukowym. Odegrała doniosłą rolę w repolonizacji oraz rozwoju kulturalno-naukowym miasta. Witold Bełza pozyskał cenne dla kultury piśmienniczej rękopisy, inkunabuły, stare druki, XIX- i XX-wieczne wydawnictwa zwarte i ciągłe. Wzbogacił księgozbiór o dział judaistyczny, którego instytucja nie posiadała. Przyczynił się do powstania i rozwoju innych instytucji w mieście, w tym Towarzystwa Miłośników Miasta Bydgoszczy oraz Muzeum Miejskiego. Promował działalność i osiągnięcia Księżnicy na łamach prasy regionalnej i krajowej. Rozwój polskiej instytucji kultury, w wyniku skutecznych działań Witolda Bełzy zaliczanej do dziesięciu najważniejszych bibliotek publicznych w kraju, został gwałtownie przerwany we wrześniu 1939 r.

Bibliografia

- Akta Związku Zawodowego Literatów Polskich w Poznaniu. Korespondencja 1921-1933. Kopie listów wysyłanych, Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, sygn. rkps 197 IV.
- Akta Związku Zawodowego Literatów Polskich w Poznaniu z lat 1921-1933. Korespondencja, Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, sygn. rkps 196 IV/1.
- Bełza W., *Biblioteka Miejska w Bydgoszczy 1903-1929*, Poznań 1929.
- Bełza W., *Biblioteka Miejska w Bydgoszczy 1903-1929*, w: S. Wierczyński (red.), *Biblioteki wielkopolskie i pomorskie*, Odbito w Rolniczej Drukarni i Księgarni w Poznaniu, Poznań 1929.
- „Biblioteka Miejska w Bydgoszczy. Wiadomości/Mitteilungen aus der Stadtbibliothek Bromberg” R. 11, 1920, nr 9/10, <https://polona.pl/item/wiadomosci-mitteilungen-aus-der-stadtbibliothek-bromberg-r-11-nr-9-10-czerw-lip,MTA2Njc0NTU1/0/#info:metadata> [dostęp: 12.01.2020].
- Biskup M. (red.), *Historia Bydgoszczy do roku 1920*, t. 1, PWN, Warszawa-Poznań 1991.
- Czubiński A., *Powstanie wielkopolskie 1918-1919. Geneza - Charakter - Znaczenie*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1988.
- Generalny dyrektor Biblioteki Narodowej Wiedeńskiej, prof. dr Józef Bick w *Bibliotece Miejskiej w Bydgoszczy*, „Dziennik Bydgoski”, R. XXIII, 1929, nr 136.
- Historia Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy*, Archiwum Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki w Bydgoszczy, sygn. 9/102.
- Inwentarz 1926-1929*, Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Bydgoszczy.
- Inwentarz rękopisów 1-1224*, Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Bydgoszczy.
- Kierski K., *Autografy i pieczęcie polskie*, [Drukarnia Bydgoska], Bydgoszcz 1937.

Zbiory Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy w dwudziestoleciu międzywojennym...
The Bydgoszcz Municipal Library's Collections in the Interwar Period...

- Kłaput-Wiśniewska A., *Kompozytorzy w Bydgoszczy ku twórczemu środowisku*, Wydawnictwo Uczelniane Akademii Muzycznej im. F. Nowowiejskiego, Bydgoszcz 2017.
- Korespondencja między bibliotekami od 1920 do 31 VIII 1934*, Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, sygn. rkps 49.
- Korzon K., *Bełza Witold*, w: *Słownik pracowników książki polskiej*, PWN, Warszawa–Łódź 1972.
- K.[uczma] R., *Bełza Witold*, w: Z. Pruss (red.), *Bydgoski leksykon muzyczny*, Bydgoski Dom Wydawniczy Margrafen, Bydgoszcz 2004.
- Kutta J., *Bełza Witold Stanisław Kazimierz*, w: J. Kutta (red.), *Bydgoski słownik biograficzny*, t. 2, Kujawsko-Pomorskie Towarzystwo Kulturalne, Bydgoszcz 1995.
- Minde-Pouet G., *Die Bromberger Stadtbibliothek*, Posen 1911.
- Matyasik J., *Rola Biblioteki Miejskiej w repolonizacji Bydgoszczy w dwudziestoleciu międzywojennym*, w: A. Wysocka, L. Łbik, K. Strauss (red.), *Miejsca pamięci w przestrzeni miasta w XIX i XX wieku*, Kujawsko-Pomorskie Centrum Kultury, Bydgoszcz 2019.
- Matyasik J., *Skarby Książnicy Bydgoskiej. Zabytkowe zbiory Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. dr. Witolda Bełzy w Bydgoszczy*, Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. dr. Witolda Bełzy w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2018.
- Miejska Rada Narodowa w Bydgoszczy z lat 1945-1950. Protokoły plenarne posiedzeń Miejskiej Rady Narodowej w Bydgoszczy od nr 1-25*, Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, sygn. 1.
- Mincer F., *Odzyskane skarby*, „Kalendarz Bydgoski” 1973.
- Na dziesięciolecie Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy 1920-1930*, [wydawca nieznan] Bydgoszcz 1931.
- Na rok Grunwaldzki. Rota. II Rota. Kompozycja na obchód grunwaldzki z r. 1910 w Krakowie / Maria Konopnicka, Feliks Nowowiejski*, Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Bydgoszczy, sygn. rkps 350/III.
- Nowicki R., *Druki ulotne i okolicznościowe Zakładów Graficznych Instytutu Wydawniczego „Biblioteka Polska” w zbiorach Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej w Bydgoszczy. Przyczynek do dziejów wydawnictwa*, „Biblioteka” 2012, nr 16.
- Nowicki R., *Działalność Aleksandra Birkenmajera na rzecz ochrony zbiorów bibliotecznych. Ziemia zachodniej i północnej Polski w latach 1945-1947*, Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, Poznań 2006.
- Nowicki R., *Jeńców otoczono troskliwą pomocą*, „Promocje Kujawsko-Pomorskie” 2001, nr 11, <https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/11743/edition/20407/content> [dostęp: 18.01.2020].
- Nowicki R., *Rękopisy Feliksa Nowowiejskiego w zbiorach Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej w Bydgoszczy*, w: J. Chłosta, J. Jasiński, Z. Rondańska (red.), *Grunwald „Rota” Nowowiejski. Konferencja naukowa Olsztyn, 14 czerwca 2010*, Agencja WIT Witold Mierzejewski, Olsztyn 2010.
- Od inkunabułów do e-booków. Bydgoska Książnica 1903-2013*, oprac. zespół Doman A. et al., Wydawnictwo Koronis, Bydgoszcz 2013.
- P.[jietrzycki] J., *Z Pomorza*, „Rzeczpospolita”, R. 1, 1920, nr 118.
- Pokorzyńska E., *Z dziejów introligatorni Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. dr. Witolda Bełzy w Bydgoszczy*, Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. dr. Witolda Bełzy w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2013.

VARIA

Ryszard Nowicki

Sprawozdanie Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy 1920-1927, [Biblioteka Miejska w Bydgoszczy], Bydgoszcz 1928.

Sprawozdanie Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy. Rok 1928, [Biblioteka Miejska w Bydgoszczy], Bydgoszcz 1929.

Sprawozdanie Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy. Rok 1929, [Biblioteka Miejska w Bydgoszczy], Bydgoszcz 1930.

T.B., „*Quo vadis*” po japońsku. *Oryginalny dar dla Biblioteki Miejskiej*, „Dziennik Bydgoski”, R. XXII, 1928, nr 214.

Uchwała Sejmiku Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 lipca 2009 r. w sprawie uczczenia 90. rocznicy podpisania Traktatu Wersalskiego, Monitor Polski z 2009 r. Nr 41, poz. 645.

Wiśniowski J., Pawlikowska E. (red.), *Z życia i pracy Bydgoskiej Książnicy. Księga pamiątkowa Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy 1903-1963*, PWN, Oddział Bydgoszcz, Poznań 1965.